

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

LUCIJA MORNAR DEMAN
ZAVRŠNI RAD

TRADICIJSKO PJEVANJE U DALMACIJI I
NJEGOVA DOBROBIT U RAZVOJU DJECE

Zagreb, rujan 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Lucija Mornar Deman

**TEMA ZAVRŠNOG RADA: Tradicijsko pjevanje u Dalmaciji i njegova
dobrobit u razvoju djece**

MENTOR: Josipa Kraljić, viši predavač

Zagreb, rujan 2018.

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	
Sažetak.....	1
Summary.....	2
1. UVOD.....	3
2. GLAZBA.....	4
2.1. Pjevanje.....	5
3. DJEČJI FOLKLOR.....	6
3.1. Igra.....	7
3.2. Igre s pjevanjem.....	8
4. TRADICIONALNA GLAZBA U DALMACIJI.....	10
4.1. Klapa.....	10
4.2. Forma klapske pjesme.....	13
4.2.1. Pučka (tradicijska) klapa.....	14
4.2.2. Festivalska klapa.....	15
4.2.3. Moderna klapa.....	16
4.3. Klapski festivali i smotre.....	16
4.4. Dječje klapе.....	17
5. DOBROBIT TRADICIJSKOG PJEVANJA U RAZVOJU DJETETA.....	18
6. ZAKLJUČAK.....	20
LITERATURA.....	

SAŽETAK:

Tradicija je skup običaja, znanja, vještina unutar jedne homogene zajednice koji se usmenom predajom prenosi s generacije na generaciju. Oblikovana je mjestom, poviješću, vjerom i kontekstom. Glazba je umjetnost koja se izražava pjevanim, sviranim tonovima, zvukovima, šumovima i tišinom koja čini stanku. Jedna je od najstarijih civilizacijskih umjetničkih formi. Doprinosi razvoju mentalnog i emocionalnog zdravlja, kognitivnih sposobnosti, razvoju vlastite ličnosti i formiranju pozitivnih stavova prema životu. Pjevanje je glazbeno izražavanje ljudskim glasom. Pjevanje djeteta započinje od spontanog ponavljanja samoglasnika ili kratkih slogova neodređenih visina. Pjevanje pridonosi razvoju glazbenih sposobnosti, sluha, osjećaja za ritam, glazbenog pamćenja i glasovnih sposobnosti djece. Za rad s djecom biraju se umjetničke i tradicionalne, folklorne pjesme. Dječji folklor obilježavaju igre, šale, brojalice, rugalice, pravila i druge aktivnosti. Najviše se ističu dječje igre s pjevanjem. Igre s pjevanjem folklorne su pjesme koje djeca stvaraju stoljećima, a sadržavaju glazbu i ples. Nastale su iz spontane dječje igre koje su se zatim usvajale i prenosile s generacije na generaciju. . Djeca ih prirodno pjevaju učeći po sluhu i oponašajući drugu djecu i odrasle. Dalmacija odlikuje raznovrsnošću glazbenih stilova, a najrašireniji i najpopularniji oblik glazbe je klapska pjesma. Klapa je skupina pjevača koji pjevaju višeglasno. Prepoznatljivi su po *a capella* napjevima, što znači da takva pjevačka skupina izvodi napjeve samo svojim glasovima, bez pratnje instrumenata. U prosincu 2012. godine, klapsko pjevanje je uvršteno na UNESCO-v popis nematerijalne svjetske baštine. Postoje tri modela klapa, a to su: pučka (tradicijska) klapa, festivalska klapa i današnja (moderna) klapa. U posljednjih dvadeset godina razvija se i nova folklorna pojava, a to je dječja klapa. Značenje i dobrobit glazbe te važnost poticanja djetetova glazbenog razvoja i stvaralaštva radi njegova cjelovitog razvoja ističu se u suvremenom Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, ali i u Programskom usmjerenju odgoja i obrazovanja predškolske djece, koji naglasak stavlja na poticanje glazbenih doživljaja, izražavanja i stvaranja u različitim odgojnim situacijama. Predškolska ustanova je idealno mjesto gdje bi se trebalo poticati i provoditi različite aktivnosti uz koje će doći do očuvanja tradicijskih vrijednosti.

Ključne riječi: *tradicija, klapsko pjevanje, dječji razvoj*

SUMMARY:

Tradition is a set of customs, knowledge, skills within a homogenous community that is passed on from generation to generation by word of mouth. It is shaped by place, history, religion, and context. Music is a form of art expressed by singing, cheerful tones, sounds, and silence that represents a pause. It is one of the oldest civilizational art forms. It contributes to the development of mental and emotional health, cognitive abilities, personality development and the formation of positive attitudes towards life. Singing is a musical expression in human voice. Singing in a child's life begins with a spontaneous repetition of vowels or short sermons of unspeakable height. Singing contributes to the development of musical abilities, hearing, sense of rhythm, music memory and voice abilities of a child. Artistic and traditional folk songs are being chosen for working with children. Children's folklore includes games, jokes, rules and other activities. The most popular are singing games. Singing games are folklore songs that children have been creating for centuries, which consist of music and dance. They came from spontaneous childrens games that were then passed on for generations. Children naturally sing them by listening and imitating other children and adults. Dalmatia is characterized by a variety of musical styles, and the most popular form of music is the klapa song. Klapa is a group of singers singing multilayered. They are recognizable by a capella tune, which means that such singing group performs, without accompanying instruments. In December 2012, klapa singing was included in UNESCO's list of non-material world heritage. There are three klapa models, which are: folk (traditional) klapa, festival klapa and modern klapa. In the last twenty years a new folklore phenomenon is being developed, which is a children's klapa. The significance and wellbeing of music and the importance of encouraging the child's musical development and creativity for its integral development are emphasized in the contemporary National Curriculum for Early and Pre-school Education and in the Preschool Education Programme, which emphasizes the stimulation of musical experiences, expression and creation in different upbringing situations. The preschool institution is an ideal place to encourage and carry out various activities that will lead to the preservation of traditional values.

Keywords: *tradition, klapa singing, child development*

1. UVOD

Tradicija je skup običaja, znanja, vještina unutar jedne homogene zajednice koji se usmenom predajom prenosi s generacije na generaciju. Oblikovana je mjestom, poviješću, vjerom i kontekstom. Tradicijska kultura se oduvijek nadograđivala iz naraštaja u naraštaj, ali su se ipak zadržale temeljne značajke ljudi određenog kraja. Dijeli se na materijalnu u koju spada sve što čovjek stvara i oblikuje svojim rukama, te nematerijalnu u koju spadaju ples, glazba, dječje igre i razne druge vještine i znanja.

Glazba je područje s kojim se dijete susreće i prije samog rođenja. Izraz je potrebe za kreativnošću, igrom i razonodom. Različitim glazbenim sadržajima u predškolskoj ustanovi potiče se dječja kreativnost, a slušanjem i izvođenjem tradicijske glazbe djeci omogućavamo upoznavanje starih običaja, znanja i vještina koji se znatno mogu razlikovati od današnjih.

Osim brojalice, rugalice, igara s pjevanjem i drugih tradicijskih oblika dječjeg glazbenog stvaralaštva, djeca se često susreću i s klapskom glazbom koja s godinama postaje sve popularnija i zastupljenija u mnogim krajevima Hrvatske, a pogotovo na području Dalmacije. Klapska glazba i klapsko pjevanje sa sobom donose mnoge dobrobiti u razvoju djeteta. Ovaj rad obuhvatit će tradicijsku kulturu Dalmacije u kontekstu glazbe, objasniti pojam klape i klapske pjesme te utjecaj takve glazbe na razvoj djeteta predškolske dobi.

2. GLAZBA

Glazba je umjetnost koja se izražava pjevanim, sviranim tonovima, zvukovima, šumovima i tišinom koja čini stanku. Jedna je od najstarijih civilizacijskih umjetničkih formi. Slušanje glazbe je jedna od naših temeljnih aktivnosti, a njen razvoj vezan je uz razvoj čovjeka pa je tako neraskidiva od društvenog okruženja, civilizacijskog i materijalnog razvoja. Doprinosi razvoju mentalnog i emocionalnog zdravlja, kognitivnih sposobnosti, razvoju vlastite ličnosti i formiranju pozitivnih stavova prema životu.

Djeca već u ranoj dobi počinju pokazivati interes za zvukove. Znatiželjno se igraju raznim predmetima u kućanstvu, na otvorenom osluškuju zvukove iz prirode čime pokazuju svoju želju za istraživanjem i učenjem. Njihov interes za glazbu i zvukove može se kvalitetno razvijati ako ga roditelji prepoznaju i omogućе svojoj djeci druge primjerene materijale kojima će ih potaknuti na istraživanje. Time ujedno potiču razvoj djetetovog talenta i osjećaja za glazbu.

Tradicijska glazba utkana je u život svake ljudske zajednice i usklađena je s mentalitetom, psihologijom i stilom života ljudi koji ih stvaraju, izvode, uče i usvajaju te prenose na druge usmenom predajom. Sastavni je dio raznih običaja i obreda određene kulture.

Prvi umjetnički sadržaji s kojima dijete dolazi u doticaj s kulturom vlastite sredine su uspavanke i pjesme koje roditelji svojoj djeci izvode uz ritmizirane pokrete. Izvođenjem tradicijske glazbe, djeca zadovoljavaju potrebu za igrom, pokretom i glazbenim izražavanjem. Osim toga, kao što je već i spomenuto, tradicijska glazba također ima važnu ulogu u procesu učenja i usvajanja kultura kojima je dijete okruženo.

Narodna pjesma sa šibenskog područja „Čiribiri bela, Mare moja“ jedna je od poznatijih tradicijskih pjesama u Dalmaciji koju rado izvode sve generacije. (slika 1.)

2. ČIRIBIRI BELA, MARE MOJA

(Šibenik)

narodna

Allegretto

1. I o - ni jar - bo - li mo - je bro - di - ce, to su van
2. I o - na ve - sla mo - je bro - di - ce, to su van

no - ži - ce mo - je Ma - ri - ce. Či - ri - bi - ri be - la
ru - či - ce mo - je Ma - ri - ce.

Ma - re mo - ja, Či - ri - bi - ri be - la, Ma - re mo - ja, Či - ri - bi - ri be - la

Ma - re mo - ja, o - do' u Ma - ri - ne! **FINE**

Slika 1 Notni i tekstualni zapis pjesme "Čiribiri bela, Mare moja" (Stipišić Delmata, 2006., str. 16)

2.1. Pjevanje

Pjevanje je glazbeno izražavanje ljudskim glasom. Može biti jednoglasno ili višeglasno, a prema izvedbenom sastavu solističko ili u duetu, tercetu, kvartetu, kvintetu, sekstetu, septetu, oktetu, nonetu i zbornu. Kod zbornog pjevanja postoje muški, ženski, mješoviti i dječji zborovi. Pravilno pjevanje podrazumijeva i pravilno disanje pri čemu ključnu ulogu ima dijafragma. Glasovi se razlikuju po visini, boji i intenzitetu, pa tako znamo da su muški glasovi dublji od ženskih glasova, a dijele se na tenor, bas i bariton (visoki, duboki i srednji). Visoki je ženski i dječji glas sopran, duboki je alt, a srednji mezzosopran. Postoje i muški soprani i altovi s posebnom tehnikom pjevanja.

Pjevanje djeteta započinje od spontanog ponavljanja samoglasnika ili kratkih slogova neodređenih visina. Dijete to doživljava kao igru pri čemu je važan prvi doživljaj i susret s pjesmom. Manasteriotti (1990) ističe kako je pjevanje najteža i najsloženija

glazbena aktivnost za djecu od prve do treće godine života. Za dijete je korisno, ali samo ako se pravilno izvodi, dakle da se njegov glas čuva i ne oštećuje.

Početkom 20. stoljeća talijanska pedagoginja Rosa Agazzi unijela je u pedagogiju pojam odgojnog pjevanja. Pjevanje pridonosi razvoju glazbenih sposobnosti, sluha, osjećaja za ritam, glazbenog pamćenja i glasovnih sposobnosti djece. Osim toga, pjesma ima i veliku odgojnu vrijednost. Kroz pjesmu dijete uči i formira moralne osobine, proširuje znanje i iskustva s područja prirode i društva te materinskog jezika, ali i razvija kulturne i higijenske navike. U predškolskim ustanovama pjevanje pjesama je središnja glazbena aktivnost, a bitno je da odgojitelji na primjeren način zainteresiraju djecu koja će se onda sama truditi ostvariti slične kvalitete koje odgojitelji u izvođenju pjesme pokazuju. U to je uključena intonativna točnost, jasna dikcija, pravilna vokalizacija, točan i propisan tempo, dinamika i slično. Za rad s djecom biraju se umjetničke i malo češće narodne tj. tradicionalne, folklorne pjesme. Narodne pjesme uglavnom su stvarala djeca od davnina te se takve pjesme još uvijek prenose s koljena na koljeno.

3. DJEČJI FOLKLOR

Uz pojam dječjeg folklora najčešće se vežu igre, šale, brojalice, rugalice, pravila i druge aktivnosti koje se prenose s generacije na generaciju. Kod nas se pod ovim pojmom uglavnom podrazumijevaju narodni plesovi i pjevanja u izvedbi djece, kao što su folklorne grupe. Stvarala su ga sama djeca ili odrasli za djecu (uspavanke), a neki običaji koji su izgubili značenje kod odraslih, opstali su kod djece. Odrasli mu još uvijek ne pridaju veliku pažnju iako donosi mnogo dobrobiti u dječjem razvoju, a vrlo lako ga je uklopiti u pedagoški proces. Zanimljivo je to da je dječji folklor, ali i folklor općenito, satkan od različitosti, a stvara zajedništvo. Kroz takvu kulturu djeca razvijaju toleranciju, pripadnost, uvažavaju različitosti, razvijaju osjećaj prema grupnom radu. Najviše se ističu dječje igre s pjevanjem koje su svojim sadržajem uvijek interesantne i inspirativne.

Još jedno područje dječjeg folklora odnosi se na dječje instrumente. Dječji tradicijski instrumenti su lončani bas, rifljače, žveglice, zvona, rog, stabljika maslačka i mnogi drugi. Na takvim instrumentima moguće je svladati jednostavnije ritmičke obrasce i

melodije. Djeca ih lako mogu izraditi sama jer su to instrumenti iz prirodnog okruženja i primjereni su njihovom uzrastu. Zbog svoje različitosti (boja, intenzitet tona, visina) vrlo su zanimljivi djeci.

„Lako je zaključiti da iz hrvatske tradicijske kulture možemo koristiti obilje primjerene, korisne i estetski vrijedne građe u radu s djecom ali obavezno usklađene s metodičkim kriterijima. Upravo su škole mjesta gdje se treba formirati ispravan i pozitivan stav prema naslijeđu jer je to jedini pravi put u očuvanju kulturnog identiteta i nacionalne pripadnosti.“ (Knežević, <http://www.azoo.hr/>, preuzeto 20.8.2018.)

3.1. Igra

Jednostavna definicija igre ne postoji jer je to jedna multifunkcionalna aktivnost kroz koju dijete prihvaća i akomodira događaje, ljude i stvari iz svoje okoline. To je sredstvo preko kojeg dijete pokazuje unutarnju potrebu za izražavanjem, istraživanjem, djelovanjem, stvaranjem, učenjem i aktivnošću.

Poznati psiholozi koji su postavili najznačajnije teorije o igri, Piaget i Vygotski, ističu njenu važnost u dječjem razvoju. Za Piageta, igra je za dijete prilagodba na svijet oko sebe i vlastite mogućnosti. Vygotski je pak isticao kako je igra sredstvo koje djetetu služi da dođe na višu razinu svog razvoja jer njom istražuje, otkriva i stvara. U starijoj dobi na igru utječu mnogi drugi čimbenici kao što su odgojitelji, roditelji, učitelji, ali i šire društvo.

Mnogi pedagozi često imaju suprotstavljene stavove prema učinkovitosti igre u razvoju djeteta. Neki je čak smatraju štetnom i ne mogu povezati sa procesom učenja, ali prema nekim istraživanjima potvrđeno je kako je učenje kroz igru mnogo učinkovitije od klasičnog učenja jer neki sadržaji naučeni kroz igru ostaju u dugoročnom pamćenju djece, a istovremeno se stvara i bolja atmosfera među djecom.

Kroz glazbene igre djeca stječu znanje o glazbi, pa tako već u ranoj dobi prepoznaju dur i mol, visine tonova (visoki i duboki), tempo, instrumente i druge elemente glazbe. Djeca vole pjesme koje su njima primjerene i bliske, jednostavne i lako

pamtljive. Glazbene igre razvijaju osjećaj za intonaciju i ritam, potiču maštovitost i samopouzdanje kod iznošenja nekih novih ideja. Najčešći oblik glazbenih igara koji djeca izvode te koji se provodi s djecom u dječjim vrtićima su igre s pjevanjem.

3.2. Igre s pjevanjem

Igre s pjevanjem folklorne su pjesme koje djeca stvaraju stoljećima, a sadržavaju glazbu i ples. Nastale su iz spontane dječje igre koje su se zatim usvajale i prenosile s generacije na generaciju.

Djeca su sama stvarala pravila koja su se i zadržala. Naknadne promjene ili dodavanja novih pravila su se događala spontano tijekom same igre. Prema Gospodnetić (2011), pravila igara s pjevanjem mogu biti vrlo jednostavna, kao što je hodanje u kolu s ili bez određenog djeteta u sredini, ulaženje određene djece u kolo kad se u tekstu spomenu njihove uloge ili složena pravila kada djeca trebaju nešto pogađati, stići na neko mjesto prije drugih itd. Tijekom izvođenja pokazuju veliku motiviranost za sudjelovanjem, istovremenu pjevaju i izvode pokrete, ponašaju se u skladu s pravilima uz veliku dozu radosti i uživanja. Na takav način djeca razvijaju mnoge kinestetičke, glazbene, društvene i estetske vrijednosti.

Gospodnetić (2011) također navodi da se sam naziv ovih igara može protumačiti na dva načina:

1. Pojam igre i igranja većina shvaća kao što je već objašnjeno u jednom od prethodnih poglavlja, dakle djetetova unutarnja potreba za istraživanjem, kreiranjem, izražavanjem i slično.
2. Neki ljudi igru tumače kao ples. U igrama s pjevanjem uključeno je i plesanje i pjevanje pa i ovakvo značenje riječi „igra“ dolazi u obzir.

Prema Manasteriotti (1979), igre s pjevanjem dijele se na:

- igre s pjevanjem u kolu
- igre s pjevanjem u koloni
- igre slobodnih oblika
- igre mješovitih oblika

Igre s pjevanjem u kolu čine najveću skupinu igara u kojoj djeca zajednički oponašaju i stvaraju sliku prizora skladnim pokretima prema sadržaju teksta pjesme. Pri izvođenju ovih igara, djecu je potrebno poticati na izražajno i lijepo pjevanje.

Igre u koloni nastale su zbog sadržaja pjesme kao što su vlakić, auto, a izvode se u obliku linije gdje djeca stoje jedan iza drugoga. Igra se formira oko prvog djeteta u koloni koje se kod ponavljanja igre može mijenjati. Naglasak je na ritmičkom hodu, a cilj ovih igara je praćenje i usvajanje ritma te osjećaj za promjenu tempa (usporavanje i ubrzavanje).

Igre slobodnih oblika složena su skupina igara s pjevanjem, ali su najslobodnije jer se izvode u slobodnim oblicima ovisno o sadržaju pjesme.

Igre mješovitih oblika kombinacija su dvaju ili više osnovnih oblika igara s pjevanjem. Primjenjuju se jednostavni pokreti, riječi i glazba, a sadržaji se odnose na živa bića i nežive predmete.

Ovakve igre otvaraju prostor djeci za maštu, kreativnost, inspiraciju i improvizaciju, motiviraju ih na snalaženje u prostoru, poboljšanje osjetila kod prepoznavanja druge djece ili predmeta te na pravovremene reakcije i odluke. Djeca ih prirodno pjevaju učeći po sluhu i oponašajući drugu djecu i odrasle, a njihov glavni cilj je stvaranje ugodne atmosfere, neopterećenosti, radosti i okruženja glazbom.

Tradicijsku igru s pjevanjem „Anđeli“ izvodila su djeca u prošlom stoljeću na području Kaštela kraj Splita. (slika 2.)

ANĐELI
(Kaštel Kambelovac, Dalmacija)
Zapisala prema sjećanju iz vlastitog djetinjstva:
Marica Tadin, rođ. Juras, 1964.

♩ = 100

An - de - li, an - de - li, lu - ka, lu - ka toć. An

Anđeli, anđeli, luka, luka toć.
Anđeli, anđeli, nećeš više moć.
Anđeli, anđeli, igrat ćemo još.
Anđeli, anđeli, igrat ćemo doć'.

Slika 2 Notni zapis tradicijske igre s pjevanjem "Anđeli" (Knežević, 2010., str. 13)

„Djeca se raspodijele u parove i postave na zamišljenju kružnicu, okrenuti su u smjeru kretanja kazaljke na satu. Parovi se međusobno drže križno naprijed, lijevom rukama ispod desnih. Dijete na lijevoj strani uhvati desnom rukom desnu ruku partnera/ice, a lijevom rukom lijevu ruku, u visini struka. Svi parovi započinju poskakivati s noge na nogu u smjeru kretanja kazaljke na satu.“ (Knežević, 2010., str. 14)

4. TRADICIONALNA GLAZBA U DALMACIJI

Dalmacija odlikuje raznovrsnošću glazbenih stilova. Zbog lakšeg razumijevanja dijeli se na zagorski dio za kojeg su karakteristični autohtoni i vrlo stari glazbenici oblici kao što su treskanje, ojkanje, pjevanje uz gusle i sl., te na priobalni i otočni dio, koji se također naziva i mediteranski, u kojem se zbog strujanja različitih kultura, a najviše talijanske (mediteranske), slavenske i germanske, pojavljuju uspavanke, naricaljke, pripovjedne pjesme, crkvene pjesme, koledarske pjesme, klapske pjesme, masovne pjesme, dječje brojalice, instrumentalna glazba itd. Od navedenih oblika mediteranskog dijela južne Hrvatske, najrašireniji i najpopularniji oblik glazbe je klapska pjesma koja se oblikuje u 19. stoljeću. „Termin klapske pjesme dolazi od toga što te pjesme izvode skupine pjevača, tzv. klape.“ (Buble, 2004, str. 52)

4.1. Klapa

Klapa je skupina pjevača koji pjevaju višeglasno. Stariji napjevi obilježeni su otegnutim dvoglasjem s melodijama manjeg opsega i unisonim završecima. Mlađe generacije uvode dursko višeglasje gdje se pjeva troglasno i četveroglasno. Prepoznatljivi su po *a capella* napjevima, što znači da takva pjevačka skupina izvodi napjeve samo svojim glasovima, bez pratnje instrumenata. Pjesme koje izvode spjevane su u duru, a glavna karakteristika koja čini klapsko pjevanje prepoznatljivim jest pjevanje u paralelnim tercama. U izvođenju klapske pjesme sudjeluje od pet do osam pjevača, iako u novije vrijeme postoje i klape koje broje osam pjevača i više.

Korijene riječi *klapa* (*capulata*) jezikoslovci nalaze u sjevernotalijanskom tršćanskom šatrovačkom dijalektu, odakle je termin usvojen diljem jadranske obale polovicom 19. stoljeća. Riječ označava jako povezanu skupinu, družbu i iako se i danas može čuti kao neformalni, ali i formalni naziv za neku družinu, riječ klapa danas najviše asocira na organizirane pjevačke skupine sa specifičnim repertoarom dalmatinskih napjeva.

Etnomuzikolozi klapsku pjesmu definiraju kao folklornu urbanu pjesmu. Nazivaju je folklorna zbog toga što se slobodno i spontano izvodi, sluša, prenosi i usvaja. Urbana je upravo zbog toga što je dio urbane tradicije, dakle s godinama razvijanja klape i klapske pjesme, svoj oblik mijenja i prilagođava kroz utjecaje mnogih kultura, medija i industrije. Još uvijek se na ulicama Dalmacije može čuti spontana klapska pjesma, ali u isto vrijeme djeluju i klape koje imaju svoje glazbene voditelje, redovite vježbe i nastupe na mnogim koncertima, festivalima i drugim prigodama. Osim dalmatinskih folklornih urbanih pjesama koje se i danas pjevaju spontano, na nastupima klape izvode aranžmane, tzv. obrade pjesama. Postoje i kompozicije koje su pisane i namijenjene isključivo za klapsko izvođenje. (Povrzanović, 1989)

Klapsku pjesmu dugo je bilo teško definirati, a mnogi muzikolozi, putopisci, kompozitori i etnomuzikolozi nazivali su je i opisivali različitim nazivima. U stručnu terminologiju naziv dalmatinska klapska pjesma uveden je krajem 70-ih godina prošlog stoljeća nakon osnivanja prvog Festivala dalmatinskih klapa u Omišu. Na sam razvoj ovakve forme klapske pjesme velik utjecaj su imali glazbeni fenomeni kao što je liturgijsko i paraliturgijsko pjevanje zapadnog obreda (gregorijanski koral, glagoljaško pjevanje, crkveno pučko pjevanje), talijanska zapadnoeuropska melodika te melodika napjeva iz šire unutrašnjosti u što spadaju i tzv. starogradske pjesme. S vremenom je uz globalizaciju pristup neograničenom broju dostupnih informacija putem medija koji od 50-ih godina prošlog stoljeća utječu na stvaranje i formiranje novih klapskih repertoara i moderne klape. Stručnjaci se još uvijek bave tim pitanjem te navode utjecaje i limenih glazbi koje je Napoleonova vojska započela tijekom pohoda u 19. stoljeću i tako donijela u Dalmaciju. (Ćaleta)

Klapski repertoar sadrži raznoliki izbor napjeva koji spadaju u različite kategorije prema podrijetlu napjeva, načinu oblikovanja, izvora i tekstova. Prema Dobroniću, koji je od 1930-ih do 1950-ih prikupljao napjeve u rodnoj Jelsi, melodije su se

dijelile na iskonske, mjesne, varoške, umjetne i američke. Tekstove koje je zapisivao dijelio je na:

1. deseterac (epika)
2. tekstovi novijeg i starijeg doba
3. umjetni tekstovi
4. varoški tekstovi
5. američki (pjesnički) tekstovi

Pedesetak godina kasnije objavljen je zbornik FDK-a u kojem je iznesena još jedna klasifikacija tada tek uvedenog pojma *dalmatinska klapska pjesma* s obzirom na izvore predstavljenih napjeva:

1. dalmatinska (tradicionalna) klapska pjesma
2. dalmatinska klapska pjesma s elementima crkvenog pjevanja
3. dalmatinska klapska pjesma s elementima talijanske, odnosno, šire mediteranske melodike
4. komponirana dalmatinska klapska pjesma
5. pjesma porijeklom iz šireg kopnenog zaleđa istočne obale Jadrana

Postoji još velik broj klasifikacija mnogih stručnjaka koji se bave ovim područjem, a uglavnom se temelje na istim izvorima uz manje, ali bitne promjene za klapu i klapsku pjesmu.

Klupske pjesme su u početku bile uglavnom ljubavne tematike, što se mijenja početkom održavanja Festivala dalmatinskih klapa i urbanizacijom kada se tematika širi od samog rođenja do mladosti, socijalnih prilika, ribarskog, gradskog života i dalmatinskog pejzaža. Mnogi čakavski pjesnici su opjevali takve teme koje su važni skladatelji uglazbili a mnoge klape otpjevale. Neki od njih su Jakša Fiamengo, Slavko Govorčin, Lucija Rudan, Ljubo Stipišić Delmata, koji ujedno i sam uglazbljuje svoje stihove, te mnogi drugi.

U prosincu 2012. godine, klapsko pjevanje je uvršteno na UNESCO-v popis nematerijalne svjetske baštine zbog svog svojstva nematerijalnog kulturnog dobra prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

4.2. Forma klapskog pjevanja

Osim a capella napjeva, klapska pjesma prepoznatljiva je po svojoj unutrašnjoj glazbenoj strukturi. Četveroglasje je najčešća forma klapskih pjesama, rjeđe troglasje. Pjesme su spjevane u duru, a klpski završeci gotovo uvijek završavaju u paralelnim tercama bez čega klapsko pjevanje ne bi bilo toliko prepoznatljivo i popularno. Pjesmu u pravilu započinje prvi tenor solo zapjevom. Kod današnjih modernih klapa, takva praksa se polako mijenja pa zapjeve ponekad započinje bariton, a rjeđe i bas.

Još jedan element koji klapsko pjevanje čini vrlo prepoznatljivim je istaknuta uloga vodećeg glasa u najvišoj dionici, što ga čini drugačijim od nekih drugih pjevanja u kojima melodiju uglavnom vode srednji, a ne visoki glasovi. Vodećem glasu (prvom tenoru) pridružuje se drugi, zatim duboki (bas) te na kraju srednji (bariton). Sve to klapski pjevači oblikuju različitim glasovnim tehnikama kojima stvaraju i obogaćuju klapski ugođaj.

„Mijenjaju se tako otvoreno grleno ili nazalno pjevanje s prigušenim sotto voce serenadnim pjevanjem. Posebnost je i kristalno čist, svijetlo obojani falsetni glas ditić koji prirodno oponaša pjevanje ženskih glasova ili visokih orguljskih registara.“ (Ćaleta, Bošković, 2011., str. 10)

Primjeri klapske pjesme omogućavaju bolje razumijevanje spontanog klapskog pjevanja. Pjesma „Kruška stablo moje“ tradicionalna je pjesma s otoka Hvara. U notnom zapisu može se primijetiti kako pjesmu započinje prvi tenor, drugi tenor se priključuje u paralelnoj terci, a donji glasovi, bas i bariton, u tonici i dominantni. (slika 3.)

Kruška stablo moje
Stari Grad, otok Hvar

Slika 3 Notni zapis klapske pjesme "Kruška stablo moje" (Ćaleta, 2008., str. 138)

Namjerno prekidanje zadnjeg sloga fraze ili strofe osnova je ritma klapskih izvedbi, a na takav način se naglašava snaga stila klapskog pjevanja. Utjecaj u današnjem glazbenom svijetu koji donose nove generacije ujednačava sliku različitih lokalnih i regionalnih stilova klapskog pjevanja čime ga približava široj publici. Zbog toga je klapsko pjevanje posebno, prepoznatljivo te je dio hrvatske, ali i svjetske višeglasne tradicije.

Postoje tri modela klapa, a to su:

1. pučka (tradicijska) klapa
2. festivalska klapa
3. današnja (moderna) klapa.

4.2.1. Pučka (tradicijska) klapa

Tradicijska klapa je najstariji klapski model, a opisuje ga neformalna skupina pjevača koji povremeno pjevaju u raznim prilikama: u konobama, pijacama, tijekom zajedničkih poslova ili općenito na mjestima koja dobro akustički odzvanjaju i tako zadovoljavaju svoju potrebu i ljubav prema pjevanju. Važno je spomenuti da u tradicionalnu klapu ne spada spontano pjevanje neformalnih skupina na vjenčanjima, krštenjima i drugim organiziranim ili neorganiziranim događajima. Glavne karakteristike ovog klapskog modela su usmena tradicija i jednostavnost glazbenog

izričaja (spontano pjevanje). Zanimljivo je da pučke klape imaju mogućnost da svaku njima dragu pjesmu spjevaju na klapski način kojeg nazivaju „pivanje na uvo“; Pjesme se nisu prepravljale, već su ih pjevači učili od svojih predaka i prema glasovima formirali svoju melodiju. Još i danas postoji mnogo pučkih klapa koje se okupljaju u manjim mjestima, ali i većim gradovima te se tako prisjećaju mladosti i izvode velik dio već zaboravljenog repertoara.

4.2.2. Festivalska klapa

Festivalska klapa veže se uz početak Festivala dalmatinskih klapa u Omišu. To je prva institucija koja je klapsko pjevanje predstavila kao organizirani oblik tradicijskog i umjetničkog glazbovanja. Festivalska klapa je formalno organizirana skupina pjevača kojima je glavni cilj djelovanja sigurna i kvalitetna izvedba te javni nastup. Svoje ciljeve realiziraju uz pomoć klapskih voditelja. „Klapski voditelj, uloga formirana u počecima omiškog Festivala, glavni je kreator klapskog repertoara, stila pjevanja i načina pjevanja. O njegovom izboru glasova te postavi izvedbi u pojedinoj kompoziciji, uvelike ovisi klapska izvedba.“ (Ćaleta, Bošković, 2011., str. 24) Uspješnost klapskog voditelja se ne temelji samo na glazbenom obrazovanju, već je važno da je voditelj osoba od povjerenja, psiholog i pedagog koji može u svakom trenutku prepoznati kako pristupiti pjevaču kao pojedincu i klapi kao cjelini. Po pravilu, osim što su voditelji, oni su i obrađivači, sakupljači novih napjeva, kompozitori i aranžeri.

Do danas je registrirano preko 400 aktivnih klapa čiji su nastanci potaknuti samim početkom omiškog Festivala, a zbog čega se i klapsko pjevanje počinje definirati kao simbol dalmatinskog identiteta. Pjevači nastupaju u tradicionalnoj odjeći koja simbolizira kraj iz kojeg dolaze, pa tako možemo vidjeti stilizirane narodne nošnje ili samo neke elemente kao što su kape, platneni pojasevi, težačke košulje i slično. Zahvaljujući omiškom Festivalu, nastala je i nova tradicija ženskog klapskog pjevanja koje je u potpunosti prihvatilo strukturu, repertoar i izvođačku praksu muškog klapskog pjevanja. Pored toga, popularnost klapa je počela sve više rasti pa su se tako klape počele osnivati i izvan Dalmacije i granica Hrvatske.

4.2.3. Moderna klapa

Zbog mnogih kulturnih, socijalnih i političkih promjena u Hrvatskoj tijekom devedesetih godina došlo je do značajnih promjena u klapskom pjevanju kada se pojavljuje novi klapski model koji se naziva moderna klapa.

Moderne klape započinju eksperimentirati s različitim stilovima glazbe (nove forme i novi zvukovi), uključujući i popularnu glazbu. Započínju i mnogobrojne suradnje s pop, rock, ali i alternativnim glazbenicima, pri čemu se sve češće klapu počinje uključivati kao aktivni izvođači u duetu umjesto samo pratećih vokala. Broj registriranih klapa još uvijek raste, a i povećava se broj ženskih klapa. Sve je više klapa koje nemaju svog voditelja, već samostalno odabiru i uvježbavaju aranžmane koji im odgovaraju. Sve mlađa publika se počinje zanimati za ovakvu vrstu glazbe te se počinju održavati klapski koncerti diljem Hrvatske ali i u inozemstvu. Zbog navedenih promjena, manje se počinje koristiti termin „klapa“.

4.3. Klapski festivali i smotre

Danas najpoznatiji Festival dalmatinskih klapa osnovan je 1967. godine u Omišu. Natjecateljskog je karaktera te ga je upravo to od samog početka činilo posebnim i drugačijim od mnogobrojnih smotri i susreta koji su se održavali. Stručnjaci ocjenjuju nastupe klapa i njihova nagrada je uvijek bila najvažnije festivalsko priznanje. U izdavaštvu omiškog Festivala predstavljeni su zbornici s preko 900 napjeva, godišnji katalozi, znanstveni časopis Bašćinski glasi te monografije.

Postoje mnoge smotre i susreti koji su se počeli razvijati paralelno s razvojem omiškog Festivala. To su bila, a i danas su, najidealnija mjesta za izmjenjivanje iskustava i znanja u klapskom pjevanju. Gotovo svako mjesto u Dalmaciji je imalo svoju vrstu klapskog susreta, a s obzirom na to da je turizam u Dalmaciji jako razvijen, takvi susreti bili su samo još jedan pozitivan dodatak preko kojeg su posjetitelji mogli doživjeti i iskusiti autohtonu dalmatinsku tradiciju i kulturu. Prema Čaleti i Boškoviću, izdvojeni su oni festivali i smotre koji se smatraju najbitnijima s obzirom na tradiciju, kvalitetu i ugled koji imaju u klapskom svijetu, a neki od njih koji se održavaju na području Dalmacije su: Sudamja u Splitu, Klape na Klisu, Susret dalmatinskih klapa Skradin, Večeri dalmatinske pisme u Kaštelima i mnogi drugi.

4.4. Dječje klape

U posljednjih dvadeset godina razvija se i nova folklorna pojava, a to je dječja klapa čiji su članovi djeca školskog uzrasta (od 7 godina nadalje). Prva dječja klapa Skalice osnovana je 1988. godine u Splitu, a nekoliko godina kasnije sudjelovala je i na Festivalu dalmatinskih klapa u Omišu. Poznata je dječja klapa Bepo koja je na natjecateljskom nastupu u Veroni 1998. godine osvojila zlato u konkurenciji pučkih pjesama.

Postava dječje klape može brojiti od 8 do čak 14 pjevača, a tijekom rada će se izdvojiti vodeći glas bio to tenor ili sopran. „Do tada se može pjevati i s dva do tri prva glasa, tri do četiri druga, te tri do četiri treća glasa.“ (Delmata, 2015., str. 182)

Zbog velikog interesa, 2009. godine osniva se Festival dječjih klapa u Zadru čiji je cilj druženje mladih klapskih pjevača, njihova priprema za pjevanje u odraslim klapama te njihovo ohrabrivanje u istraživanju tradicijske glazbe Dalmacije. Tako se nastoji očuvati i prenositi tradicija iskonskog klapskog pjevanja. Festival se pokazao kao jedna velika uspješnica, a danas na području Hrvatske djeluje preko 30 dječjih klapa.

Slika 4 Dječja klapa Bepo (<https://fdk.hr/klapa/bepo/>)

5. DOBROBIT TRADICIJSKOG PJEVANJA U RAZVOJU DJETETA

Glazba je jedan od najprivlačnijih i najčešće korištenih elemenata tradicijske kulture. Može se održavati u kontekstu zabave, rekreacije, scenskog i javnog izvođenja, a primjerena je svim dobnim uzrastima. Sadrži i terapijska obilježja, a odražava se tako da opušta, smanjuje bol i tjeskobu, a isto tako ohrabruje djecu (ali i odrasle) da upravljaju svojim raspoloženjem, ublažuju dosadu i stvaraju pozitivnu atmosferu. Na individualnoj razini izaziva psihološke, emocionalne, kognitivne i biheviorističke reakcije. S obzirom na to da je raspon utjecaja velik s obzirom na ljudske funkcije, teško je utvrditi kakav utjecaj glazba ima na pojedinca. U ponašanju dolazi do promjene stanja svijesti, bilo to svjesno ili nesvjesno.

Značenje i dobrobit glazbe te važnost poticanja djetetova glazbenog razvoja i stvaralaštva radi njegova cjelovitog razvoja ističu se u suvremenom Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, ali i u Programskom usmjerenju odgoja i obrazovanja predškolske djece, koji naglasak stavlja na poticanje glazbenih doživljaja, izražavanja i stvaranja u različitim odgojnim situacijama. Predškolska ustanova je idealno mjesto gdje bi se trebalo poticati i provoditi različite aktivnosti uz koje će doći do očuvanja tradicijskih vrijednosti.

Stručnjaci ističu da je s djecom predškolskog uzrasta najprimjerenije koristiti tvorbe iz tradicijskog stvaralaštva. Djeca rane i predškolske dobi pokazuju veliki interes za glazbu i glazbene aktivnosti koje uključuju tradicijske elemente. Uključivanjem tradicijske glazbe i instrumenata u odgojno-obrazovni proces, potiče se djetetova sloboda i spontanost, stvaralačka mašta i kreativnost. Proširuje se i njihov emotivni doživljaj glazbe.

Mnoga istraživanja potvrđuju kako glazba kod djeteta razvija vještine slušanja, intuitivne reakcije, zvukovno bogatstvo, pospješuje pamćenje, potiče društvenost, pomaže u razvoju govora, razmišljanju i donošenju zaključaka. U predškolskim ustanovama možemo vidjeti djecu kako cijelim tijelom izvode pokrete prema ritmu i dinamici te raspoloženjima koja osjećaju u glazbi. Ključni je element koji povezuje sve načine na koje dijete uči, pa tako svako susretanje djeteta s glazbom može dovesti do stvaranja kvalitetnih veza između jezičnih sposobnosti, tjelesnih

aktivnosti, kreativnog razmišljanja, emocionalne stabilnosti, discipline i uspjeha u učenju.

Odgojna vrijednost tradicijske glazbe i pjevanja u razvoju djeteta i činjenicu da bi glazba kao takva trebala biti važan dio dječjeg odgoja, danas još uvijek nažalost nije u potpunosti prepoznata. Prema istraživanju koje je provela Palmić (2012.) u Dječjem vrtiću Rijeka, tradicijska glazba slabo je prisutna u radu s djecom predškolske dobi, a odgojitelji pridaju nedovoljno pozornosti značenju glazbe za cjelovit razvoj djeteta. (slika 5.)

SLUŠANJE TRADICIJSKE GLAZBE	OD 0 DO 10 GODINA RADNOG STAŽA	OD 11 DO 20 GODINA RADNOG STAŽA	OD 21 DO 30 GODINA RADNOG STAŽA	VIŠE OD 30 GODINA RADNOG STAŽA
Svakodnevno	1,9%	0	1,7%	7,4%
Barem jednom tjedno	17,0%	18,2%	17,2%	25,9%
Jednom mjesečno	30,2%	31,8%	27,6%	14,8%
Nekoliko puta godišnje	34,0%	38,6%	48,3%	48,1%
Nikad	17,0%	11,4%	5,2%	3,7%

Slika 5 Tablica učestalosti slušanja tradicijske glazbe (Palmić, 2012., str. 13)

Tradicijsko pjevanje uvelike pridonosi razvoju identiteta djeteta, a vidljiva je pozitivna promjena i kod djece koja imaju teškoća u ponašanju i izražavanju. U pedagoškom radu s djecom, potiče se individualno i grupno vokalno izražavanje.

Tradicionalnim pjevanjem razvijaju se glasovne sposobnosti zbog čega dijete može imati mnogo koristi tijekom svog života. Razvijaju se sluh, verbalno izražavanje, čitanje, tekstovima pjesama potiče se širenje vokabulara, ali i lakše učenje stranih jezika, kreativnost, socijalna prilagodljivost i mnoge druge sposobnosti. Dijete tako širi spoznaju o sebi i o okolini u kojoj živi.

Kroz pjevanje, ples, sviranje, slušanje glazbe i različite oblike izražavanja razvija se svestrana kreativnost i individualnost djeteta što doprinosi cjelovitom razvoju djeteta rane i predškolske dobi. Posebno je to izraženo ako je dijete glazbeno obrazovano. Brojna istraživanja dokazuju da djeca koje se glazbeno obrazuju postižu bolje rezultate na nekim testovima od djece koja to nisu. Glazbeno obrazovanje mnogo utječe na rad živčanog sustava i potiče sposobnost učenja.

Izvan odgojno-obrazovne ustanove, velik utjecaj na djecu imaju roditelji koji puštanjem glazbe koju preferiraju oblikuju djetetov stil i mišljenje. Puštanjem, pjevanjem tradicijske glazbe i upoznavanjem djece s tradicijom obogaćuje njihovo znanje i iskustvo. Kroz tradicijsku glazbu i tradicijsko pjevanje djeca uče običaje koji su u njihovoj kulturi zastupljeni, dakle na takav način uče kako se npr. slave neki blagdani, obilježavaju određeni dani u godini i lakše razumiju ono što se u njihovoj kulturi prakticira. Potiče se razvoj tolerancije, prihvaćanje različitosti drugih kultura, poštivanje tradicije i stvaranje pozitivne slike o sebi i svojoj okolini.

6. ZAKLJUČAK

Slušanje i pjevanje tradicijske glazbe od velike je važnosti u očuvanju kulturne baštine i identiteta. Tradicijska glazba je nenametnuta i uvijek prisutna, a svaka kultura ima svoju posebnost i običaje koji su vrijedni njegovanja i čuvanja. Hrvatska tradicijska glazba bogata je i veoma korisna u radu s djecom predškolske dobi. Pružaju im se mnogi sadržaji u kojima mogu učiti i usvojiti stare običaje svoje kulture te na takav način učiti o zajedništvu, ali i običajima svoje kulture. U vrtićima bi se trebao razvijati pozitivan stav prema svojoj kulturi i naslijeđu, a djeca su uvijek zainteresirana za istraživanje i učenje.

S djecom predškolskog uzrasta najprimjerenije je koristiti tvorbe iz dječjeg folklornog stvaralaštva. Dječji folklor, kojeg su stvarala sama djeca, ima sve elemente tradicije, a vrlo je primjeren i koristan u radu s djecom. Uključivanjem djece u folklorne grupe, dječje klape i sl., kod djece se može potaknuti kvalitetan razvoj sluha, vokalnih sposobnosti i različitih tehnika pjevanja koje naposljetku utječu na njihov cjelokupan razvoj.

Kako će se dijete razvijati, kakav će stav kreirati o zajednici u kojoj živi i svijetu općenito, ovisi uvelike o roditeljima i odgojiteljima u predškolskim ustanovama. Stoga je uvijek poželjno da roditelji svoju djecu uključe u grupe u kojima se njeguju tradicija i običaji, a da odgojitelji u svojim odgojnim skupinama, ali i na razini cijelog vrtića provode što više aktivnosti koje uključuju tradiciju. Učenje tradicijskog pjevanja svog kraja može rezultirati razvojem samopouzdanja djeteta i njegovog identiteta kojim će zatim, kada odraste, utjecati na sljedeće generacije i tako pridonijeti održavanju tradicije koju bi zasigurno bilo šteta izgubiti i zaboraviti.

LITERATURA

1. Bačlija Sušić, B., Fišer, N. (2016). Obogaćivanje glazbenog doživljaja i izražaja djece rane i predškolske dobi tradicijskim stvaralaštvom. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 14(4), 107-124, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (14.7.2018.)
2. Buble, N. (2004). *Kulturološki pristup glazbi*. Split: Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu.
3. Carlton, E. B. (2001). Učenje kroz glazbu. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 7(25), 23-24, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (4.6.2018.)
4. Čaleta, J., Bošković, J. (2011). *Mediterranski pjev: O klapama i klapskom pjevanju*. Zagreb: Večernji list.
5. Čaleta, J. (2008). The „Klapa Movement“- Multipart Singing as a Popular Tradition. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 45(1), 125-148, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (14.7.2018.)
6. Dobrota, S. (2012). Glazba između pedagogije, kulture i jezika. *Pedagoški istraživanja*, 9(1) 155-162, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (4.6.2018.)
7. Dundović, N., Palmić, R. (2012). Glazba u dječjem vrtiću. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 18(70), 11-13, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (4.6.2018.)
8. Gospodnetić, H. (2011). *Metodika glazbene kulture za rad u dječjim vrtićima*. Zagreb: Skripta za studente predškolskog odgoja Učiteljskog fakulteta u Zagrebu, Čakovcu i Petrinji.
9. Knežević, G. (2012). *Sad se vidi, sad se zna*. Zagreb: ETHNO.
10. Milinović, M. (2015). Glazbene igre s pjevanjem. *Artos: časopis za znanost, umjetnost i kulturu*, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (4.6.2018.)
11. Manasteriotti, V. (1981). *Prvi susreti djeteta s muzikom, Priručnik za roditelje i sestre odgajateljice u dječjim jaslicama*. Zagreb: Školska knjiga.
12. Manasteriotti, V. (1990). *Zbornik pjesama i igara za djecu*. Zagreb: Školska knjiga.

13. Povrzanović, M. (1989). Dalmatinsko klapsko pjevanje, promjena konteksta. *Etnološka tribina: Godišnjak hrvatskog etnološkog društva*, 19(12), 89-98, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (18.5.2018.)
14. Primorac, J. (2010). O estetici klapskoga pjevanja. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 47(2), 31-50, dostupno na <https://hrcak.srce.hr/> (18.5.2018.)
15. Stipišić Delmata, Lj. (2006). *Mojih prvih 100 pjesama*. Zadar: Gradska knjižnica Zadar.

Mrežne stranice:

1. Agencija za odgoj i obrazovanje na adresi <http://www.azoo.hr/> (20.8.2018.)
2. Ethno na adresi <https://ethno.hr/> (17.8.2018.)
3. Festival Dalmatinskih Klapa Omiš na adresi <http://fdk.hr/> (17.8.2018.)
4. Hrvatska enciklopedija na adresi <http://www.enciklopedija.hr/> (4.6.2018.)
5. Proleksis enciklopedija na adresi <http://proleksis.lzmk.hr/> (4.6.2018.)
6. Zaklada Delmata na adresi <http://www.delmata.org/> (20.8.2018.)

Izjava o samostalnoj izradi rada

Ja, Lucija Mornar Deman izjavljujem da sam ovaj rad izradila samostalno uz potrebne konzultacije, savjete i uporabu navedene literature.

Potpis:
